

Ю. В. Бондар
Луганськ

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ЯК МАЙСТЕР МЕМУАРНОЇ ПРОЗИ

Досліджується мемуарний доробок Пантелеймона Куліша. Автор розвідки окреслює основні жанри мемуарної прози, у яких працював письменник, систематизує та упорядковує здобутки науковців, що раніше зверталися до вивчення мемуарних творів письменника. У статті ґрунтовно розглядаються листи, щоденник та літературні спогади письменника у жанрово-стильовому аспекті та відзначається внесок П. Куліша у теорію мемуаристики.

Ключові слова: щоденник, епістолярій, спогади, нарис, мемуаристика.

Исследуется мемуарное наследие Пантелеймона Кулиша. Автор статьи очерчивает основные жанры мемуарной прозы, в которых работал писатель, систематизирует и упорядочивает достижения ученых, которые раньше обращались к изучению мемуарных произведений писателя. В статье основательно рассматриваются письма, дневник и литературные воспоминания писателя в жанрово-стилевом аспекте и отмечается вклад П. Кулиша в теорию мемуаристики.

Ключевые слова: дневник, эпистолярій, воспоминания, очерк, мемуаристика.

The article is devoted to the research of Panteleimon Kulish memoirs heritage. The author of the article outlines the main genres of memoirs prose, in which the writer used to work, organizes and systematizes achievements of scientists who previously applied to the study of the writer's memoirs works. In this article there is a very profound deep investigation of the letters, diary and literary reminiscences of the writer in the genre and stylistic aspect, also a great contribution of P. Kulish into the theory of memoirs works is shown.

Keywords: diary, epistolary, reminiscences, essays, memoirs.

Про Пантелеймона Куліша вже давно пишуть як про українського письменника, поета, перекладача, етнографа, історика, видавця, фольклориста, редактора, критика. Проте талант мемуарника за письменником визнавали й визнають не всі. Відомий літературознавець Є. Нахлік є, мабуть, чи не єдиним науковцем, який додав до всіх загальновідомих титулів письменника ще й

звання цікавого мемуарника. Дослідник дає високу оцінку мемуарним здібностям П. Куліша і так зазначає про це у своїй монографії: «Його спогади приваблюють вираженням живої натури й потужної енергетики автора, колоритністю навітлюваних постатей, жвавістю, дотепністю і художністю викладу, інтригують перипетіями описуваних подій, неповторною психологічною тональністю, повнокровними переживаннями» [11, с. 377].

П. Куліш завжди гіпервідповідально ставився до усіх своїх справ, ретельно й прискіпливо готуючись до кожної. Напевно, саме тому з-під пера письменника не вийшло багатотомних мемуарів. Забрало для цього письменнику передусім матеріалів, адже як сам він зазначав: «До мемуарування ж бракувало б мені мого широкого листування з усякими людьми і розмови з багатьма такими, що знали виворот медалі, котру я бачив з лица, а лице тієї, що я бачив з вивороту. Так само недостає мені розмови з мертвими й живими поглядами історичної правди поти, покіль сидітиму на острові Патмосі» [3, с. 12]. Не створив письменник ґрунтовних мемуарів ще й тому, що розумів, що спогадові твори навічно закарбують у пам'яті нащадків не тільки його самого, але й тих, про кого він напише. А їхня думка для нього була вирішальною: «Ніколи не візьмусь я за споминки, не бесідуючи з одним, другим і десятим да не почитуючи з ними писаного» [3, с. 14]. Не хотів братися за них і тому, що не бажав розпорошуватися, прагнув повністю віддаватися новій та ще й такій ґрунтовній праці. Саме тому на кожний новий заклик його кореспондента письменника і публіциста Михайла Павлика написати мемуари, письменник відповідав: «Хоч би й найкращий був з мене мемуарник, та занедбати те, що розпочав робити, се було б – не добудувавши одного будинка, хапатись до другого» [3, с. 12].

Не дивлячись на вищезазначені факти, письменник залишив по собі багату мемуарну спадщину, що представлена великим епістолярним масивом, щоденником, власне спогадами («Воспоминания русского о польском археологе Константине Свидзинском», «Как у нас гибнут горячие люди. Воспоминания о Петре Яковлевиче С***», «Воспоминания о Николае Ивановиче Костомарове», «Около полу столетия назад. Литературные воспоминания»), автобіографією («Моє життя»), автобіографічними повістями «Феклуша», «Яків Якович», «Уляна Терентівна». Деякі з цих жанрів досліджувалися у статтях та монографіях В. Петрова, С. Єфремова, Є. Нахліка, О. Федорука. Але до цього часу в літературознавстві немає праці, в якій би мемуарні твори письменника досліджувалися комплексно. Саме це робить обрану тему актуальною. Отже, метою нашої розвідки є розгляд основних жанрів мемуаристики, що вийшли з-під пера П. Куліша, оцінка його внеску в розвиток цих жанрів та накреслення перспективних напрямків дослідження його мемуарної спадщини.

Розгляд мемуарного доробку письменника доцільно почати з його епістолярію, адже він за обсягом є найбільшим. Листи письменника почали активно публікувати та досліджувати вже в перші роки після його смерті. Ми намагалися систематизувати та упорядкувати ці розвідки. Отже, до першої

групи ми віднесли дослідження, що були зосереджені на загальних біографічних відомостях про письменника. В першу чергу це праці Б. Грінченка «П. А. Кулиш» (1899), О. Маковея «Панько Омелькович Кулиш. Огляд його діяльності» (1900), В. Шенрока «П. А. Кулиш» (1901), Д. Дорошенка «П. О. Кулиш. Його життя й літературно-громадська діяльність» (1918), Є. Нахліка «Пантелеймон Кулиш: особистість, письменник, мислитель» (2007) та ін. Подібні розвідки містять загальну біографічну інформацію про письменника. Лише в деяких з них, зокрема у працях О. Маковея та В. Шенрока, вже є елементи аналізу епістолярного доробку. В. Шенрок уже тоді помітив особливий стиль листів письменника, про що і зазначав у своєму нарисі: «Так живо отражается художественная натура Кулиша в его письмах. Читая их, не только живо и ясно представляешь себе описываемое, но переживаешь и впечатления, и чувства автора-художника, – до такой степени прозрачно и отрадно светится в каждом слове чистое, счастливое настроение души, так все это согрето любовью и светлым задушевым сочувствием» [12, с. 89].

До другої групи ми зарахували дослідження, що висвітлювали інтимний аспект його біографії. Насамперед це праці: О. Дорошкевича «Кулиш і Милорадовичівна» (1927), В. Петрова «Романи Кулиша» (1930), Є. Нахліка «Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Кулиша: Документально-біографічна студія» (2006), Є. Нахліка, О. Нахлік «Пантелеймон Кулиш між Параскою Глібовою і Горпиною Ніколаєвою: Біографічно-культурологічне дослідження» (2009).

Третю групу становлять публікації листів письменника з коментарями та вступними статтями до них. Започаткували публікацію його листів львівські часописи «Слово» і «Боян», що у 1867 році надрукували його листи до Якова Головацького. Вагомий внесок у цю справу здійснив К. Студинський завдяки якому з'явилися такі праці: «Листи Кулиша до Ом. Партицького з літ 1866» (1908), «Анатоль Вахнянин – Листи до П. Кулиша (1869)» (1908), «Листи Ом. Огоновського до Кулиша з років 1889–1891» (1908), «Листи П. О. Кулиша до Івана Пулюя 1870–86 рр.» (1930).

Не менш значними є праці Ю. Луцького «Вибрані листи Пантелеймона Кулиша українською мовою писані» (1984) та О. Федорука «Кулиш П. О. Листи до Білозерського» (1997). Ця група є найбільш значущою й цікавою, оскільки автори вже торкаються саме специфіки епістолярних писань автора. Найбільш ґрунтовною в цьому плані є стаття Ю. Шевельова, що була вміщена на початку збірника україномовних листів П. Кулиша за редакцією Ю. Луцького під назвою «Кулишеві листи і Кулиш у листах» (1983). У цій розвідці вчений приділив увагу питанням адресанта й адресата у листах П. Кулиша та здійснив спробу структурування епістолярію письменника за тематичним принципом.

До четвертої групи ми віднесли різногалузеві наукові доробки, де було використано епістолярну спадщину П. Кулиша як додаткове джерело. Це роботи з літературознавства О. Федорука, К. Ісаєнко, В. Владимирової; з

філософії, естетики, культурології – А. Сініциної, В. Пуліної, Л. Грінберг; з педагогіки – О. Кравченко.

Як бачимо, справа дослідження кулішевого листування не стоїть на місці. Але у більшості наукових розвідок листи не фігурують як самостійні об'єкти дослідження. Відтак поза увагою залишається внесок письменника у теорію епістолярного жанру і його майстерність як епістологафа є невизнаною. Ми намагалися заповнити цю лакуну і проаналізували листи письменника у жанрово-стильовому аспекті.

Читаючи його листи, ми помічаємо, що вони є прикладом дифузії різних жанрових форм, що і створює неповторний індивідуальний стиль його епістолярного доробку. Таке жанрове взаємопроникнення пов'язане з тим, що листи є проміжним жанром між літературним твором і усним мовленням, а значить гнучким жанром. Про жанрову картину листів М. Коцюбинська так говорила у своїй монографії: «Тут своєрідно трансформуються, висвічуються окремими краплями і щоденник, і вірш у прозі, і публіцистичні пасажі, і лірична сповідь, і дидактичні роздуми. І цим переліком жанрова картина листа аж ніяк не вичерпується» [6, с. 28–29].

Важливою ознакою епістолярного доробку письменника є наявність мемуарного елемента в його листах. Найбільш яскраво помічаємо ці особливості в листах П. Куліша до професора Омеляна Огоновського, який займався дослідженням історії української літератури і черпав свої відомості з листування з різними культурними діячами. Письменник пригадував свої перші творчі успіхи – друкування першої легенди в журналі «Киевлянин» під назвою «От чего в местечке Воронежехе высох Пюшевичев став». П. Куліш перелічує свої псевдоніми, що брав їх під час роботи в «Основі». Пригадує він історію свого звільнення зі служби у Варшаві та роботу у статистичному відділі міністерства шляхів сполучення у 1870-х роках. Багато місця в листуванні відведено спогадам письменника про Марко Вовчок, Ганну Барвінок, Іллю Тимковського, Данила Мордовця, Матвія Симонова, Олексу Стороженка. У подібних листах письменник цілком зосереджується на спогадах про своє приватне життя та професійну діяльність, а також про людей, що були з ним поряд. Це дає підстави нам визначити жанрову модифікацію таких листів як листи-спогади.

Визначне місце в епістолярному масиві П. Куліша належить літературно-критичній тематиці. Тут ми виявляємо листи з уміщеною в них літературної критикою, листи з оцінюванням власних творів, листи з роздумами про роль і значення критики. В листі до О. Барвінського письменник стосовно цього зазначав: «Те, що я писав до Вас про читанку, прошу прийняти, яко мій погляд на сю річ, та й годі. Чи так чи інак, Ви своє діло зробите, – критика буде Вашим суддею. А критика – така господиня, що кожен з нас мусить під неї підхилитись» [2, с. 193]. Найбільше в спадщині П. Куліша листів, які оглядово, через свідчення-репліки показують значення того чи іншого письменника в українській літературі. Скажімо, в листі до О. Барвінського письменник називає себе експертом у цій сфері й окреслює внески в розвиток українського

слова деяких письменників. Наведемо деякі фрагменти: «Максимович “казав казане”. Не така се натура, щоб появили хоч найменше джерельце творивства, та ще в такому великому ділі, як слово» [2, с. 194].

«Костомаров має велику заслугу в історії, а в розвою слова – ніякісінької. Всі його вірші – без поезії і без смаку мови» [2, с. 194].

«З Шевченка “Причинна” – слабенька річ, “Невольник”, “Чернець”, “Москалева криниця”, “Назар Стодоля” – се все стоїть низько проти його самого» [2, с. 195].

За жанром такі листи варто назвати листами-оглядами, адже бачимо, що це поверховий аналіз без характеристики художніх творів та визначення слабких і сильних сторін. Але є в кулішовому доробку і такі листи, які повністю націлені на докладний аналіз творів. Такі листи писав автор до Т. Шевченка, адже як зазначала Л. Вашків, «...Куліш супроводжує Шевченка як його приватний критик...» [1]. 25 липня 1846 року письменник написав листа до Тараса Шевченка з детальним розбором «Кобзаря». Тут ми спостерігаємо зауваження щодо історичної правди у творах, певних структурних елементів, поезики творів. Найбільш детально автор зупиняється на таких творах, як «Гамалія», «Катерина», «Гайдамаки». П. Куліш акцентує велику увагу на зв'язку твору з душею читача. Він зазначає: «...постигнете соотношение между созданием поэта и душою читателя; тогда вы будете истинно великим!» [2, с. 97]. Письменник лаконічно, проте докладно оцінює кожен твір письменника, відверто вказує на певні недоліки у творах і дає поради щодо їх усунення. Всі ці фактори дозволяють назвати листи такого характеру листами-рецензіями.

П. Куліш завжди мав у своєму оточенні різних протекторів або ж благодійників. Деякі з них (М. Максимович, М. Юзефович, П. Плетньов) відіграли доленосну роль у його житті. Вони брали безпосередню участь у становленні його як українського письменника. Але були й такі, що допомагали письменникові вирішувати побутові проблеми. Серед таких варто відзначити Миколу Білозерського, Миколу Макарова. Саме в листуванні з такими людьми письменник використовує нову жанрову модифікацію листа – лист-інструкцію. В листі до М. Макарова від 22 жовтня 1852 року письменник просить свого кореспондента орендувати йому житло в Петербурзі. П. Куліш детально описує вимоги, якими Макаров має керуватися під час пошуків житла: «Эта инструкция не должна Вас стеснять, если Вы, по каким-нибудь соображениям, устроите временный одинокий быт мой иначе. Действуйте, как хотите – я только хочу иметь от Вас в Москве известие, что у меня есть квартира» [9, с. 46]. Такого ж типу листи ми знаходимо до М. Білозерського. Письменник писав йому з Петербурга, інструктуючи, що треба підготувати в Мотронівці до їх повернення. Ця інструкція стосувалася кардинальної перебудови флігеля і облаштування його меблями. Подібні листи ми помічаємо і в листуванні письменника з Осипом Бодянським, який допомагав письменнику розповсюджувати його «Літопис Самовидця» та «Українські народні повір'я».

Трапляються в доробку письменника і листи-звіти, адресовані найчастіше до Олександри Куліш. У своїх літературних та заробітчанських справах письменник часто був змушений жити в Петербурзі або у Москві. Іноді дружина супроводжувала його, але було й таке, що жила вона на їхньому хуторі. Письменник детально описував їй свої справи та зустрічі. В подібних листах помічаємо кілька фрагментів, що відповідають кожному дню в тижні. Наприклад: «Понедельник, марта 7, в 9 ч. вечера. Окончен, серденько, твой первый ящик совершенно, и оклейка кресел завтра будет окончена» [8, с. 282].

Помічаємо серед листів автора і листи-списки. Здебільшого письменник використовував цей вид під час свого перебування у Тулі. На засланні він займався самоосвітою та продовжував свою літературну діяльність, але для цього йому бракувало матеріалів. П. Куліш звертається з переліком цих матеріалів до Леонтія Дубельта, Осипа Бодяньського, Степана Корабльова (управителя книгарнею), Олександра Ханенка та інших. Листи-прохання є невід'ємною часткою епістолярного масиву письменника. Особливо багато їх у період його заслання. Письменник часто писав до графа Олексія Орлова, Леонтія Дубельта. Саме від цих чиновників залежало його життя на засланні, тому письменник, використовуючи усю свою красномовність, часто звертається до них з проханням про службу у Тулі або про дозвіл друкувати свої твори, дозвіл переїхати з губернського міста в сільську місцевість, дозвіл Олександрі Куліш відвідати матір.

Є в доробку П. Куліша і листи-протекції. Письменник часто опікувався справами інших людей. Серед них ми помічаємо О. Маркевича, М. Тулова, І. Чуйкевича, І. Хильчевського. У листі до М. Юзефовича він писав: «О Чуйкевиче (котрого нужно перевести, если можно, старшим учителем латинского языка), о Хильчевском (котрого нужно сделать, и достойно, штатным смотрителем) и о Красковском (котрого нужно сделать инспектором или улучшить как-нибудь иначе финансовое его состояние) до тех пор не перестану Вас просить, пока у меня будет перо или голос. В Киеве я стану повторять Вам каждые 5 минут свою просьбу. Я куплю попугая, выучу его кричать: Хильчевский, Чуйкевич, Красковский! И подарю его Вам» [8, с. 92].

У мемуарному доробку П. Куліша є також щоденник, але мало хто з дослідників відмічає внесок письменника у розвиток діаріумології. Можна нарахувати всього кілька робіт, які тим чи іншим чином досліджували цей жанр. Масштабною на цьому фоні є праця відомого літературознавця Сергія Єфремова під назвою «Без синтезу (До життєвої драми Куліша)». Автор поставив собі мету дослідити життєву драму П. Куліша і використав для цього його щоденник. Про значення письменницького щоденника у своїй праці С. Єфремов писав: «Для мого теперішнього завдання – викрити драму життя Кулішевого – він має вагу надзвичайну, як свого роду ключ до вдачі автора, а разом і до того, що я назвав його життєвою драмою. Тут-бо міститься те, що звуть звичайно зав'язкою драми» [5, с. 221]. Проаналізувавши щоденник письменника, С. Єфремов доводить, що П. Куліш писав його як звичайний літературний твір, який призначений для читачів і не містить щирості та

сповідальності, як це характерно для звичайних щоденників. С. Єфремов робить висновок, що основну і найціннішу інформацію про загадкову постать письменника можна віднайти між рядками щоденника. У своїй праці С. Єфремов писав: «І тому Кулішів щоденник цікавий не тим, що хотів сказати, а що, не хотючи, проти волі, сказав автор. І його образ, автопортрет цим надзвичайно й цінний, що носить усі ознаки “невольного признання”» [5, с. 221]

Свій щоденник П. Куліш почав писати у грудні 1845 року. Саме цей період є переломним у житті письменника. Він уже кілька місяців мешкав у Петербурзі, куди його допоміг прилаштувати Петро Плетньов. П. Куліш продуктивно працює, звикає до тамтешньої обстановки. Закінчує щоденник так само у переломний момент, коли вже місяць перебуває на засланні у Тулі.

У жанровому аспекті щоденниковий текст письменника є досить цікавим та оригінальним явищем. Він містить елементи інших жанрів, які урізноманітнюють та збагачують його. Найкраще проглядаються у структурі щоденника психологічні нотатки. Письменник майже в кожному записі звертається до самоспостереження та самоаналізу, оцінює власні міркування, вчинки, почуття, погляди та життєві принципи. В таких записах ми не знайдемо конкретних подій чи людей, а тільки намагання автора розібратися у власному внутрішньому світі. Скажімо, в запису від 19 січня 1846 року ми читаємо: «Помітив я також за собою, що коли мене хвалять, приділяють мені увагу, я тоді особливо веселий і задоволений собою. Це погано» [10, с. 19]

У записах письменника знайшлося місце синтезу жанру щоденника із жанром спогадів. Кожна важлива подія в житті П. Куліша неодмінно викликає у нього бажання порівняти минуле і теперішнє. Новина про подорож за кордон спонукає письменника повернути свою оповідь у минуле та осмислити свої досягнення, усвідомити свій новий соціальний статус. Ось що ми читаємо про цей епізод у його щоденнику: «Рік тому я був учителем повітового училища в Києві й отримував 18 р. сріблом. У вересні я переведений старшим учителем Рівненської гімназії і став отримувати 32 р. сріблом в місяць. Через місяць Петро Олександрович викликав мене до Петербургу і надав мені два місця, з яких я отримую 81 р. сріблом в місяць. Тепер Академія наук відправляє мене за кордон для вивчення слов'янських мов для того, щоб після повернення зробити мене не лише академіком, але і професором університету» [10, с. 20].

У жанрову канву щоденника П. Куліша органічно вплітаються елементи літературного портрету, який письменник створює за власними законами. В першу чергу увагу автора привертають моральні якості та інтелектуальний рівень людини. Як приклад наведемо такий уривок зі щоденника про Якова Карловича Грота – друга Плетньова, відомого лінгвіста та історика літератури. Ось як зобразив його автор: «Він так само мовчазний, як і Петро Олександрович, та зате кожне його слово має значення, і жодне не сказане марно. Ця людина не стільки дивує мене своїми філологічними й іншими здібностями, скільки правильністю життя і підпорядкуванням усього себе

законам розуму» [10, с. 13]. Рідше у його щоденнику трапляються описи зовнішності.

Є у структурі щоденника елементи подорожніх записок чи подорожнього нарису. Наприкінці листопада 1846 року письменник отримує звістку про відрядження за кордон майже на три роки для вивчення слов'янських мов. З цього періоду настає ніби нова ера для письменника. П. Куліш докладно описує підготовку до від'їзду з Петербурга та саму подорож, у якій його супроводжували різні супутники. Найбільш докладні записи письменник робить, проїжджаючи територією від Києва до Варшави. П. Куліш робить замітки про Радомисль, Житомир, Новоград-Волинський, Острог. Ось як він описує свої враження про місто Острог: «Ми побачили його крізь туман в рожевих променях висхідного сонця. Він весь злився в одну гору, увінчану важкими широкими зубчастими баштами» [10, с. 61]. Спостерігається у структурі щоденникових статей П. Куліша і присутність зразків малих жанрів, зокрема авторських афоризмів. Як приклад наведемо запис від 19 вересня: «Людина, яка готова пожертвувати життям заради блага ближніх, повинна з рівним захватом приймати меч полководця, перо письменника, мантию священнослужителя і терновий вінок мученика» [10, с. 28].

Окрім жанрових особливостей щоденника, варто звернути увагу на його змістове наповнення. Основна частина записів присвячена характеристиці взаємин письменника з Петром Плетньовим та його оточенням, а також новим знайомствам та спостереженням над характерами нового кола знайомих. Не останню роль у щоденнику відіграють епізоди, присвячені жіноцтву. З них ми дізнаємося про захоплення письменника Ольгою Петрівною Плетньовою та про перипетії у стосунках зі своєю майбутньою дружиною Олександрою Білозерською. Багато фрагментів містять роздуми про виховання та поведінку тогочасних жінок, погляди письменника на жінок та ставлення до подружнього життя. Така тематика робить щоденник П. Куліша дуже перспективним для дослідження знавцями гендерології.

Не менш цікавим жанром мемуарної прози П. Куліша є твір «Около полу столетия назад. Литературные воспоминания». Вперше за опрацювання цього твору взявся дослідник В. Панченко, який надрукував його українською мовою у кіровоградській газеті «Єлисавет» у 1992 році. У 2000 році у збірнику статей під назвою «Пантелеймон Куліш: Матеріали і дослідження» твір було опубліковано російською мовою з коментарями Є. Нахліка та О. Федорука. На думку цих дослідників, твір спочатку називався «Литературные воспоминания», а вже пізніше письменник переназвав його на «Около полу столетия назад». Цю працю побіжно згадано у монографії В. Пустовіт «Проблеми націєтворення в мемуарному дискурсі вітчизняних письменників ХІХ століття» та ще кількох статтях. Тобто, як бачимо, належної уваги цьому твору дослідники не приділили.

Свої літературні спогади автор написав як відповідь на бібліографічну замітку невідомого під криптонімом W в одному журналі. Замітка стосувалася книги «Украинские народные предания», надрукованій у Москві в 1847 році.

Автор замітки висловив бажання дізнатися з уст самого письменника історію виходу та зникнення цієї книги. Це прохання П. Куліш не зміг задовольнити, оскільки його листи до О. Бодяньського, де йшлося про ці події, згоріли під час пожежі. Отож письменник вирішує окреслити обставини, що призвели його до збирання народних переказів, та події, що траплялися з ним під час цієї мандрівки.

П. Куліш почав свою розповідь з екскурсу в минуле, коли поляки розселялися територією Прикарпаття, а потім дійшли до Київщини. Внаслідок такого розселення поляки потрапили під вплив російського елемента і почалося їхнє обрусіння. Про це письменник так зазначав у своєму творі: «...любовь к местному русскому элементу у богатых поляков доходила нередко до превращения обстановки и быта своего в подобие козакоукраинщины» [7, с. 113]. Письменник відзначив, що з'явилася когорта польських літераторів української школи, які розвивали малоруську історіографію. Особливо зацікавився П. Куліш творчістю польського письменника Михайла Грабовського, про знайомство з яким він став мріяти. Цьому письменнику відведено особливе місце у творі. Ось як автор оцінював їхні взаємини: «Не дивлячись на різницю у віці, в освіті й національності, ми з ним зійшлися по-приятельському і дружба наша тривала до смерті Грабовського» [7, с. 139]. На той час М. Грабовський мешкав на Чигиринщині в містечку Олександрівка, куди П. Куліш вирішує здійснити свою фольклористичну мандрівку 1843 року. Почав свої мандри письменник з відвідування місць, описаних у романі Грабовського «Станиця Гуляйпольська». Письменник взяв із собою роман Грабовського, гомерову «Одіссею», альбом для малювання й записування і помандрував вивчати той народ, який зі слів письменника «...даже врагов своих “ляхов” заставил воскрешать его былое» [7, с. 120].

Цікавим є питання про жанр цього твору. Такі науковці як Є. Нахлік, О. Федорук, В. Пустовіт називають його спогадами чи мемуарами. Сам автор зайняв неоднозначну позицію щодо жанрової природи свого твору. Спочатку він назвав його літературними спогадами, але з тексту твору ми розуміємо, що називав він його і нарисом. На підтвердження цього знаходимо такі слова в творі: «В заключении моего очерка литературной эпохи...» [7, с. 129]. У науковій літературі нарисом називають невеликий художній твір, в основу якого покладено відтворення реальних фактів, подій, осіб. Ці ознаки ми знаходимо й у творі письменника. Обсяг його спогадів невеликий – приблизно 20 сторінок. Письменник відтворює реальні факти літературного життя України: видавництво Срезневським «Запорізької старовини», в якій було вміщено несправжні кобзарські думи і спотворено історію Польщі і Малоросії; потрапляння письменником на заслання до Тули; його зустріч з Олексієм Толстим, який радив йому вилучити з обігу «Балладу из времен Унии», збирання письменником етнографічних матеріалів.

Наступною важливою ознакою нарису є перебування особи автора на провідних позиціях. З цього приводу О. Гусева зазначала: «Для нарису

характерною є постійна присутність на першому плані автора, що роз'яснює, коментує, узагальнює, здатного не тільки відбивати дійсність, але й перетворювати її у світлі визначеного світобачення» [4]. В аналізованих спогадах ця теза втілюється абсолютно. П. Куліш свою оповідь веде від першої особи, тож протягом усього твору відстежується я-нарація. Він знаходиться в центрі всіх подій, докладно переповідає, коментує, роз'яснює події та враження від своєї мандрівки.

Не менш важливою особливістю нарису є використання елементів художнього мислення – створення портретів героїв, зображення їх у дії, використання вимислу й домислу, зображення пейзажів, інтер'єрів, екстер'єрів, наведення красномовних деталей, подробиць. Ці особливості ми також знаходимо у творі П. Куліша. Тут особливе місце посідають портретні замальовки героїв. Причому так само, як і у щоденнику, автор не торкається зовнішніх рис людини, а вводить до тексту неординарний епізод, який розкриває особливості характеру та світогляду людини, який без довгих та детальних розповідей покаже її такою, яка вона є насправді. Попередні наші дослідження показали, що для подібної характеристики персонажа письменник може використати жарт людини, її реакцію на певну ситуацію, звички або вчинки. В аналізованих спогадах ми помічаємо залучення автором побутових деталей та елементів інтер'єру задля характеристики персонажа. Зокрема, про М. Грабовського Куліш писав: «Дом его представлял подобие библиотеки, только была она всюду разбросана, и часто старинными книгами игрались у него дети. Это был образец трудолюбия и беззаботности, научного сосредоточения в самом себе и беспорядочной хозяйственности. Был он до такой степени рассеян, что не знал, где лежит его оборотный капитал, и потому носил пачку ассигнаций без бумажника в кармане» [7, с. 138]. Як бачимо, в «Литературных воспоминаниях...» письменника є багато нарисових ознак, що дає підстави визначити жанр цього твору як мемуарний нарис. Отже, у доробку П. Куліша є чимало мемуарних творів. За своїм змістовим наповненням та жанрово-стильовим обрамленням вони є цікавими та оригінальними явищами в українській літературі і тому потребують подальших досліджень літературознавців у тандемі з психологами, філософами, культурологами та знавцями гендерології.

Бібліографічні посилання

1. Вашків Л.П. Епістолярна літературна критика : становлення, функції в літературному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – українська література [Електронний ресурс] / Л.П.Вашків. – Режим доступу: <http://cheloveknauka.com/epistolyarnaya-literaturnaya-kritika-stanovlenie-funktsii-v-literaturnom-protsesse>
2. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / [ред. Ю. Луцький; передм. Ю. Шевельов]. – Нью-Йорк; Торонто : Українська вільна академія наук у США, 1984. – 326 с.
3. Возняк М. Останні зносини П. Куліша з Галичанами (з додатком його листування з М.Павликом) / М.Возняк // НТШ. Праці історично-філологічної секції під ред. К.Студинського. – Львів, 1928. – Т. СХІ–VII. – С. 165–240.

4. Гусева О.О. Нарис у співвідношенні з жанрами російської оповідної прози кінця ХІХ – початку ХХ століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 – російська література [Електронний ресурс] / О. О. Гусева. – Режим доступу: http://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/57586.htm
5. Єфремов С. Без синтезу. До життєвої драми Куліша / С. Єфремов // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 221.
6. Коцюбинська М. Х. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – К. : Дух і література, 2009. – 584 с.
7. Кулиш П. Около полустолетия назад. Литературные воспоминания / П. Кулиш // Пантелеймон Кулиш. Матеріали і дослідження. – Львів ; Нью-Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2000. – С. 105–156.
8. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи / [упоряд., комент. О.Федорук; підгот. текстів О. Федорук, Н. Хохлова; відп. ред. С. Захаркін] / П. Куліш. – К.: Критика, 2005 – Т.1: 1841–1850. – 648 с.
9. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи / [упоряд., комент. О.Федорук; відп. ред. В.Дудко] / П. Куліш. – К.: Критика, 2009 – Т.2: 1850 – 1856. – 672 с.
10. Куліш П. О. Щоденник / П. О. Куліш. – К.: АН України, Ін-т укр. археографії, 1993. – 87с.
11. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель : / монографія: в 2 т. / Є.К.Нахлік. – К. : Український письменник, 2007. – Т.2: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. – 2007. – 462 с.
12. Шенрок В. П. А. Кулиш. Биографический очерк / В. Шенрок. – К.: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1901. – 255 с.

Надійшла до редколегії 20 березня 2014 р.